

فەلسەفە لە تراکتاتۆسدا

فەیلەسوفی مەزنی نەمسایی لۆدفيگ جۆزيف يوهان قتگنشتاين (Ludwig Josef Johann Wittgenstein - ۱۸۸۹ - ۱۹۵۱) بۆ يەكەمجار شاكارى ليكۆلینه وە يەكەم لۆژيكي فەلسەفە (تراكتاتۆس) لە سالی (۱۹۲۱) بە زمانى ئەلمانى بلا وكرده وە، ئەم پەرتوو كە قەبارە مامنا وەندە بە بانگەشە پەرگير و تيگە و تيوريا بنەغەيى و راديكالەكانى بوو تە خاوەن شوينپەنجەي حاشاهەلنەگر لەسەر تەواوى فەلسەفەي زانست و كاريگەريەكە بەرچاوى لەسەر رەوتى پۆزەتفيستى لۆژيكي (Logical Positivism) بەتايبەت ئەندامانى بازنەي قيهنا (Vienna Circle) داناو، نەك هەر ئەو وەندە بگرە تا نهاش ئەم دەقە ناوازيە و بابەتي مشتومر و گفتووگو و گەنگەشەي گەرم و ليكۆلینه وەي ئەكاديمي ناوهند و خانەكانى فكر و فەلسەفەيە لە تەواوى جيهاندا.

تراكتاتۆس نوينەرايەتي قوناغى يەكەمى بيروبوچوون و تيپرامانە فەلسەفەكانى قتگنشتاين دەكات ، بەشى دووهمى فەلسەفەكەي كە خووى لە كتيبي (ليكۆلینه وە فەلسەفەكان)دا گەلە دەكات بەهيچ جورىك تەواوكەر و دريژەپيدەري سەرەتاي گەشتە فەلسەفەكەي نيه و هيچ رايەلەبەدنيەك لە نيوان قتگنشتاينى تراكتاتۆس و قتگنشتاينى ليكۆلینه وە فەلسەفەكاندا بەديناكريت تەنها ئەو نەبیت كە دواجار هەردوو كيان كاركردنيكن لە يەك كیلگەي فەلسەفیدا، بەلگەشمان بۆ ئەمە تورپهەلدانى زورىك لەو تيوريا و تيگە بنەرتيانەيە كە لە تراكتاتۆسدا بانگەشەي بۆ دەكردن و وینەيەكی ستاتيكي و رەقەلەهاتووی زمانیان دەنەخشاند، هەرچي وینە و چەمكاندنی زمانە لە ليكۆلینه وە فەلسەفەكاندا رەهەنديكي دايناميكي هەيە و زمان زياتر پەيوەست كراو بە بەكارهينانە وە لە

رېځگه چمکي (گه مکهانی زمان - Language Games) چه مک و بیژه و وشه کان به زیاد له رېځگه و شیوازیک به گه رده خرین. (۱)

تراکتاتوس پرووی شیوه بییه وه به رپه چا و کردنی پره نسپی گویزانی ئوکام (Occam's Razor) (۲) وله رېځگه دهسته واژه ی کورت و پوخت و چره وه داریژراوه، هر دهسته واژه یه کیش یا خود برکه و ئایدیایه ک ژماره ی تایبته به خوی وه رگرتوه، رپه گه هر ئه م کورت بیژی و چر بیژی شه هۆکاری ئه و ناروونی و راجیایی و دیدلیلیه بیت که تویره رانی ئه م کتیبه له مه ر چه مکهایه کی وه ک (شت، جیهانی دهره کی، فاکتی ئه تومی... هتد) دهرگیری بوون و به ناچاری دهست و په نجه یان له ته کدا نه رم کرده، به هر حال ئه مه بابه تیکی دیکه یه ناشیت لیړه دا له سه ری راوه ستین.

به شیوه بییه کی گشتی تراکتاتوس له (۷) تیزی بناغهی پیکه اتوو که بریتین له تیزه کانی (۱-۲-۳-۴-۵-۶-۷)، به لام به پروای خاکیانهی به نده ناتوانین رپه های بیژی له مه دا بکه یین، نه خاسمه ئه وه تا فتگنشتاین خوی له برکه ی (۲-۳۱۲-۴) دا دهنوسیت ((شیاه کی پرؤپوزیشنه کان به نده به بنه مای نوینه رایه تیکردنی بابه ته کانه وه، بیروکه ی بناغهی من ئه وه یه که: نه گوره لوژیکیه کان نوینه رایه تی هیچ شتیک ناکهن.....)). (۳)

۱. میتودی شیکاری (Analytic Method)

میتودی کارپیکراو له تراکتاتوسدا میتودیکی شیکاریه (Analytic)، ئه و دوو بابه ته سه ره کیه شی له تراکتاتوسدا شیکاری ده کرین بریتین له هه ریه که له چه مکه کانی (جیهان) و (زمان).

له پرووی زمانه وانیه وه شیکردنه وه به شیکردنه وه ی شتی ئاویته ده گوتریت بو رپه گز و بنه ما سه ره تاییه کانی. هه رچی له پرووی زاراوه بییه وه یه بریتیه له

بهشکردنی شتیك (فیزیکی یاخود مینتالی) بۆ بهشکانی له بنچینه و تاییهتمهندیهکانی، یان دابرینی هیندیکه له هیندیکی دیکه، پاشان لیکۆلینهوه و لیتویژینهوهی یهك به یهکی ئەم بهشانه بۆ گهیشتن به زانین و درکپیکردنی پهپوهندی نیوانیان و پهپوهندیان به هی دیکهوه.^(۴) کهواته کهسی شیکار دواچار چاو لهوه دهبریت که رهگهز و پیکهینه رهکانی بابتهتیک دهربخات و شورپیتتهوه به ناواخنی ئەم یهکه و بنهما سادانهدا بهئامانجی دهستگهیشتن به کومهلی زانیاری ورد لهمهپر سروشت و پهپوهندیهکانی ئەم رهگهزانه.

جیی خویهتی ئەوه بلین که شیکاریخوازی تهنها له کایهی فلهسهفهدا وهگهپرناخریت، بهلکو میتودیکی دیاری نیو زوریک له کایه گرنگهکانی دیکه ی هونهر و زانسته و بهشیوهیهکی گشتیش دابهش ده بیت بۆ دوو جووری سه رهکی:-

۱-۱ شیکردنهوهی ئەستوویی

لیردها بابتهتی شیکراوه ئەستوویییه و وهک دیاردهیهکی فیزیکی - مادی له دونیای دهرهکیدای خوی دهردهخات، نمونهش بۆ ئەم جووره شیکردنهوهی ئاوه (H₂O) بۆ ههریهک له رهگهز و توخمه سه رهکیاکهنی (H) و (O).

۲-۱ شیکردنهوهی ئەقلی یاخوود لوژیکی

شیکردنهوهی ئەقلی دهکهویتته سه ره بهبهتییکی نائەستوویی یاخوود بابتهته ئەقلی و لوژیکیهکان، بۆ نمونه ئەوهی که فهیلهسوفی گهوره ئیمانوییل کانت (۱۷۲۴-۱۸۰۴) دهیکات له دابهشکردنی برپارهکان بۆ پیش ئەزموون (A priori) و دواي ئەزموون (A posteriori) لیکۆلینهوه و قالبوونهوه و پوچوون به ناواخنی ههریهکه یاندا پرۆسهیهکی شیکاری ئەقلی یاخوود لوژیکی بوو، به ههمان شیوه شیکاری زمان لهلای فتهگنشتاین سه ره بهم جوورهی شیکاریه.

۲. تیگه وتیوریا بناغهییهکان له تراکتاتۆسدا

۱-۲. جیهان

فتگنشتاین سهرتا به شیکردنهوهی جیهان گهشتهکهی سهر ریگا دهخات، ئهو پیبوییه جیهان ههموو ئهوهیه که لهوئییه (تراکتاتۆس: ۱) و کۆی فاکتهکانه (Facts) نهک شتهکان (تراکتاتۆس: ۱-۱)، جهغد دهکاتهوه و دهنوسیت جیهان شیدهبیتهوه بو فاکتهکان (تراکتاتۆس: ۱-۲)، فاکتهکانیش فاکتی سهرتایی - ئهتۆمین (تراکتاتۆس: ۲)، ئیرهش دواسنوره که پرۆسهی شیکاری دهیگاتی، بهمانایهکی دیکه فاکته ئهتۆمیهکان بچوکتترین یهکهی لۆژیکی جیهانن، ئیمه دهتوانین فاکته ئاویتتهکان (لیکدراوهکان) شیکهینهوه بو فاکتی ئهتۆمی، وهلی فاکتی ئهتۆمی تهعبیره له سادهیی له ئهوجی خویدا و قابیلی شیکاری نیه، بهلام فاکته ئهتۆمیهکان چین؟!

بهبروای فتگنشتاین فاکته ئهتۆمیهکان بریتین له پیکهوهبهستنی شتهکان (تراکتاتۆس: ۲-۰۱)، بیژهی (پیکهوهبهستن)یش ئهوه دهگهیهنی که تنها رهگهزی فرهیی شت (شمهکهکان) رۆل نابینن له دروستکردنی فاکته ئهتۆمیهکاندا، ئاشکرایه کۆمهلیک شمهک بهبی بوونی هاوبهندی و پهیوهندیهک فاکت دروست ناکهن، ههروهک چۆن واژهکانی (زایهله، چرپا، کازیوه، پینووس) ناتوانن ببنه دهستهواژهیهکی وانا بهخش له زماندا، کهواته فاکته ئهتۆمیهکان بریتین له کۆمهلیک شت به ریکخستن و پیکهوهبهستنیکی دیاریکراو. بهلام دهبیته ئاگاداری ئهوهبین که (شت) لیرهدا رهگهریکی شیکراوه نیه، شت - شمهک زاده و دهرهنجام و لیکهوتهی شیکاری فاکته ئهتۆمیهکان نیه، راسته شت وانای ناوه (تراکتاتۆس: ۲-۰۳- ۳)، وهلی (شت) بو ئهوهی (شت) بیته دهبیته له فاکتییدا بیته، فاکتهکان ئهو چوارچیوهیهن که تیاياندا (شت) دهچهمکیندریته و وینا دهکریته، وهک فتگنشتاین له برگهیی (۲-۰۱۱) دا دهلیته ((بو شت گهوههریه که بتوانیته بهشیک بیته له

فاکتهکان))، به کورتی تهسهوری بوونی (شت) ناکریت گهر توخمیک، رهگهزیک، بهشیک، یاخود پیکهینهریک نهبیت له هاوکیشهیهکی دیاریکراودا، بیژهی (ئاسمان) شت نیه تا خوئی نهخزینیتته دووتوئی فاکتیک و هک (ئاسمان سامالّه).

۲-۲. زمان

زمان کوو سهرجه می پروپوزیشن یاخوود دهستهواژهکانه (تراکتاتوس: ۴)، وهکچون پیشتر بینیمان که فاکتی ئەتومی بچوکتترین یهکهی شیکراوهبوو، لییرهشدا پروپوزیشن سههتاییهکان - ئەتومیهکان دوا سنوری پرۆسهی شیکارین.

خالیک که فتگنشتاین پیداگیری لهسه دهکات و له ریزی ههوت تیژه بناغهیهکاندا جیپیدهگریت ئەوهیه که پروپوزیشن لیکدرهوهکان هاوبهندی راستی پروپوزیشن ئەتومیهکانه، وهلی پروپوزیشن ئەتومی هاوبهندی راستی خوئیتهی (تراکتاتوس: ۵)، بهو مانایه راستی و دروستی پروپوزیشن ئاویتتهی (D) K پهیوهست و هاوبهندی راستی ههریهک له پروپوزیشن ئەتومیهکانی (K) و (D) یه.

۲-۳. تیوریای وینهگری زمان

پهیهندی زمان (پروپوزیشن) به جیهانهوه (فاکت) پهیهندی وینهیه به ویناکراوهوه، فتگنشتاین له برگه (۲، ۱) دا دنوسیت ((ئیمه بوؤ خوومان وینهی فاکتهکان دهکیشین))، ئەم وینه کیشانهی واقعیش دواچار له زماندا گهلاله دهبیت، ئەمهش تیوری وینهگری زمانه که یهکیکه که تیوریا ههره بنههتیهکانی تراکتاتوس (ههرچهنده دواتر لهکتیی لیکۆلینهوه فهلسهفیهکاندا که نمایندهی قونای دووه می هزری فتگنشتاینه لیی پشهیمان دهبیتتهوه و زمان زیاتر گریدهات به بهکارهینانهوه).

سەبارەت بە چۆنیەتی دروستبوونی ئەم وینانەش لە برگە (۳۱۱، ۴) دا دەنوسیت ((ناویک بەرامبەر بە شتیکی، یەکیکی دیکە بەرامبەر شتیکی دیکە و لە نیوخۆیاندا بەیەکەو بەستراونەتەو، تیکراییکە وەک وینەیکە زیندوو فاکتەکان وینا دەکات)).

هەرچی پەيوەندی نیوان هزر و زمان و وینەیکە، قتگنشتاین لەو برۆایەدایە کە زمان جەستە و وینەیکە و وینەکانیش بیروکە و هزر، بۆ نمونە دەستەواژەکانی (ئاسمان سامالە)، (زەوی بە دەوری خۆدا دەسورپتەو) هەر یەکەیان وینەن بۆ فاکتیکی دیاریکراو، یەکەمیان وینە و دۆخیکی تاییەتی کەش و هەوایە و دووهمیان وینە فاکتیکی کۆسمۆلۆجیمان نیشانەدات، ئەم وینانە بیروکەن و لە زماندا خۆیان مانیفیست کردو، هەر لیرەشەو دەگەینە ئەو دەرەنجامە کە بیروکە و هزر هیچ نین جگە لە پرۆپۆزیشنیکە پرواتا. (تراکتاتۆس: ۳ و ۴).

۴-۲. پرۆپۆزیشنەکان

سەرەکیترین پرسیک کە قتگنشتاین سەرگەرمانە لە تەکیدا دەرگیڕە (هەلبەت لە نیو چەندین پرسى گرنگی دیکەدا) بریتیە لەو جیاکاریە کە لە نیوان ئەم سئ جۆرە لە پرۆپۆزیشنیدا دەیکات:-

۱-۴-۲. پرۆپۆزیشنە پرواتا

ئەمجۆرە لە پرۆپۆزیشن وینە فاکتەکان دەگرن، بەلام مەرج نیە ئەم وینەیکە لەهەناوی پرۆپۆزیشنەکەدا خۆی مەلاسداو و وینە راستەقینە فاکتەکان بن، پرۆپۆزیشنەکان (وینەکان) وەک دەستەواژەگەلیکی پرواتا شیمانە راست یاخود هەلە هەلدەگرن بەگوێرە هاتنەو و تەماهیکردن لەتەک ئەو فاکتانە کە وینایان دەکەن، یاخود بەگوێرە هاتنەو لەتەک بوونی دەرەکیدا (تراکتاتۆس: ۲۲۲-

۲)، پرۆپۆزیشن (ئاسمان سامالە) واتابەخشە گەر ئاسمان سامالیش نەبیت، لەبەر ئەوەی دواجار ئەم پرۆپۆزیشنە قودرەت و پۆتاسیۆنی وینەگرتنی فاکتیکى هەیه.

لێرەشەو دەگەینە بەرهنجامیكى بێئەنداز سەراسیمەكەر ئەویش ئەوێهە كە لەلای قەنگنشتاین دەكریت پرۆپۆزیشن لەتەك فاكته وینەگیراوهكاندا نەیهنەوێهە كە وەلى واتابەخش بێت، بەمانایەكى دیکە پرۆپۆزیشن هەلە دەكریت واتابەخش بێت.

۲-۴-۲. پرۆپۆزیشن بیاواتا (بۆش)

ئەم جوړهیان وینەى فاکتهكان ناگرن، كهواته نه راستن وهه‌لەن لەبەر نەبوونی فاکتیک تا بتوانین بەرمەبنای كاری بەراوردكاری بكهین و حوكم له دروستى بدهین، گوتاری میتافیزیكیش وهك بەشیک له جهستهی فەلسەفە بەمانا كلاسیکیهكەى دەچیتە ئەم خانەوه.

۳-۴-۲. پرۆپۆزیشن دەر-واتا

ئەم جوړه له‌نیوان دوانه‌كه‌ى دیکه‌دا جیده‌گرن، وینەى فاکته‌كان ناگرن وهك جوړى یه‌كه‌م، وه‌لى بیاواتاشنین وهك ئەوه‌ى له‌جوړى دووه‌مدا بینیمان، ئەمانه پرۆپۆزیشنە لۆژیکیه‌كانن كه به‌بروای قەنگنشتاین سەرجه‌میان هاوبیژین (تۆتۆلۆجی-تحصیل حاصل)، ئەمانه هیچیان نیه بو‌گووتن، ئەوه‌ى دەشیلین به‌ناچارى دروسته. بو‌نمونه ده‌سته‌واژه‌ى (ئاسمان سامالە یاخود سامال نیه)، دروسته به‌شیوه‌یه‌كى پیشینه‌یى (A priori)، هه‌مان حوكمیش دروسته سه‌باره‌ت به‌وه‌ى پێیده‌گوتریت دژیه‌كى وهك ده‌سته‌واژه‌ى (ئاسمان سامال و سامال نیه). (تراكتاتۆس: ۴-۶۱ و ۴-۶۴ - ۴ و ۶-۱ و ۶-۱۱)

جیڱه‌ی خوځیه‌تی لیږه‌دا ئاماژه به‌وه بده‌ین که خالی هاوبه‌ش له‌نیوان جوړی دووهم و سییهم ئه‌وه‌یه که هیچیان وینه‌ی فاکته‌کان ناگرن، ئهم دوو جوړه‌ ته‌نھا بوونیکي زمانه‌وانیان هه‌یه، هیج پردیک به واقیعه‌وه نایانبه‌ستیتته‌وه، به‌پیی ریسا گشتیه‌که‌ی فتگنشتاینیش ئه‌وه‌ی خوځیده‌ریخات و فاکت دهرنه‌خات ناتوانریت بگوتریت، ئه‌وه‌شی نه‌شتوانریت بگوتریت پیویسته بیده‌نگه‌ی لییکه‌ین، وه‌لی جیاوازیشیان هه‌یه و له‌به‌شه‌کانی داهاتووداو له شوینی گونجاوتردا ئاماژه‌یان بو ده‌که‌ین.

۳. فله‌سه‌فه له تراکتاتؤسدا

دوا ئامانجی تراکتاتؤس وه‌ک له پیسه‌کیه‌که‌یدا ئاماژه‌یه‌کی سهرپیی بو کراوه بریته له دیاریکردنی ئه‌وه‌ی که ده‌توانریت بگوتریت، سهره‌نجام ده‌سنیشانکردنی ئه‌و سنوره‌ش که پیویسته بیده‌نگه‌ی تییدا بکه‌ین.

به بروای فتگنشتاین پرؤپوزیشنه‌کانه فله‌سه‌فیه‌کان له گوتن نه‌هاتون و له برگه‌ی (۰۰۳-۴) دا دهنوسیت ((زؤربه‌ی پرسیار و ده‌سته‌واژه فله‌سه‌فیه‌کان راست یاخود هه‌له‌نین، به‌لکو بیواتان))، بویه به بروای ئه‌و پیویسته فله‌سه‌فه چاوببریتته شروقه و پونکردنه‌وه‌ی بیروکه و ئایدیاکان، فله‌سه‌فه ناشیت و ناکریت خوبه خو شتیک بلیت، تاکه کاری ئه‌و بریتیه له شروقه و پونکردنه‌وه‌ی ئه‌وه‌ی که گوتراوه، به‌واتایه‌کی دیکه فله‌سه‌فه ته‌نھا ره‌خنه‌گرتنی زمانه (تراکتاتؤس: ۰۰۳-۴)، له کوتا برگه‌ی تراکتاتؤسیشدا (برگه‌ی ۷) که زیاتر له ئاموزگاری ده‌چیت فتگنشتاین دهنوسیت ((ئه‌وه‌ی مروّف نه‌توانیت له‌باره‌یه‌وه بدویت، پیویسته بیده‌نگه‌ی لییکات)).

۱-۳. میتافیزیک

به شیوه‌ی گشتی فیله‌سوفه‌کان له دیدگایه‌کی میتافیزیکیه‌وه گه‌شته
فلسه‌فیه‌کانیان ده‌سپیده‌کرد، وه‌لی له فلسه‌فه‌ی مؤدی‌رندا - به‌تایبته - شاهیدی
ئاقار و ره‌تیکی تولانی فلسه‌فین که دژی به میتافیزیک کارده‌کات، ئیمانوئیل
کانت له دیارترینی فیله‌سوفانی ئەم ره‌وته‌یه و کتیبه‌که‌ی (ره‌خنه له ئاوه‌زی
په‌تی)یش باشت‌ترین به‌لگه‌یه بو ئەمه، وه‌لی کانت پاش ئافه‌روژ کردن و توره‌ه‌لدانی
میتافیزیک له‌ده‌رگاوه، که‌چی له په‌نجه‌ره‌وه و له‌ریگه‌ی چه‌مگه‌لیکی وه‌ک
(ئازادی) و (فه‌رمانی ره‌ها) و (ویستی چاکه) و چه‌ندانی دیکه‌وه جاریکی دیکه
میتافیزیک ده‌خزینیته نیو سیستمه فلسه‌فیه‌که‌یه‌وه.

ئەم ره‌وته دریزه ده‌کیشی و رادیکالتر ده‌بیته، به‌شیوه‌یه‌ک له بازنه‌ی قیه‌نادا
ده‌گاته ئه‌وجی خو،^(۵) کاتیکی که فیله‌سوفانی بازنه‌که بانگه‌شه‌ی ئه‌وه‌یانکرد که
فلسه‌فه تا ئه‌و سه‌رده‌مه به‌م (۳) جوړه له کیشه‌وه ده‌رگیر بووه:-^(۶)

- کو‌مه‌لیکی کیشه و پرسیار ده‌رباره‌ی بابه‌ته ئه‌زموونی ئیمپریکی، ئەمانه
کیلگه‌ی زانسته ئه‌زموونیه‌کان.

- هه‌ندیکی پرس و کیشه‌ی په‌یوه‌ندی‌دار به‌زمانه‌وه، ئەمانه ده‌کریت له ریگه‌ی
پروونکردنه‌وه‌ی چه‌مک و ده‌سته‌واژه و پرۆپۆزیشنه‌کانه‌وه ده‌ربازبین لییان.

- پرس و کیشه‌ی میتافیزیکه‌کان، که بیوه‌لامن.

به‌مشیه‌یه کو‌ر یاخود بازنه‌ی قیه‌ننا نه‌ک هه‌ر خو‌یان له میتافیزیک ته‌ریز
ده‌که‌ن، به‌لکو به‌یداخی مه‌رگی فلسه‌فه‌شیان به‌رزکرده‌وه. قیتگنشتاینیش سه‌ر
به‌م ئاقاره فلسه‌فیه‌یه، وه‌ک ئاماژه‌مان پێدا له‌لای ئەم جیهان ئه‌وه‌یه که له‌وییه
و کوو تیگرای فاکته‌کانیشیه‌تی، واته ئه‌وه‌ی هه‌یه فاکته و هه‌لکه‌وته‌ی له

ئارادابووه، ئەم دیدگا ئونتۆلۆژیە بۆ جیهان بە تەواوەتی میتافیزیک دوور دەخاتەو، بەو پێیە فەکتەکان پیکەو بەستنی شتەکانن. لێرەشەو دەگەینە ئەو ئەنجامگیرییە کە جیهانیکی وەک جیهانی فۆرمەکانی پلاتۆ و نۆمینای کانت و جیهانی ویست لای شوپنھاوەر بوونی نیە، ئەوێ هەبێ ئەم جیهانە و فاکتەکانیەتی. بەکورتی میتافیزیک یاخوود وردتر بلیین ئەو فۆرمە میتافیزیک کە هەلگری بانگەشە جیهانیکی دیکە نائەستووییە جیگای نیە لە تراکتاتۆسدا.

۲-۳. ئاکار و ئیستاتیکا

بەبروای فتنگنشتاین دەستەواژە و بنەما نۆرماتیفەکان لەوانەن کە ناشییت بگوترین، ئەمەش دەرەنجام و لیکەوتەییەکی حەتمی چەسپاندنی تیوریای (وینەگری زمانە). لەبەر ئەوێ پرۆپۆزیشنە ئاکاری و ئیستاتیکیەکان ناتوانن وینەیی فاکتەکان بگرن. (تراکتاتۆس: ۶-۴۲ و ۶-۴۲۱).

فتنگنشتاین پێی وابوو کە دوالیزمە (چاکە-خراپە)، بوونیک نین لە جیهاندا و خاسیەت و تاییەتمەندی جیهان نین، جیهان لە خودی خۆیدا- گەر بۆمان هەبێت ئەم بێژە کانتیە وەگەر خەین- نە چاکە نە خراپ، نە جوانە نە ناشرین، ئەوێشی سەرچاوە و کانگای چاکە و خراپە سوپیکتە (Subject) و ئەمیش سەر بە جیهان نیە. بەو مانایە کە جیهان خالیە لە حوکمی ئەخلاق، لەبەر ئەوێ دواجار ئەخلاق و ئیستاتیک وابەستەیی خودن و خودیش سەر بە جیهان نیە، ئەو وەک چاو وەهایە، شتەکان دەبینن وەلی خۆی ناکەوێتە بواری بینینەو (تراکتاتۆس: ۶-۴۱ و ۵-۶۳۱ و ۵-۶۳۳۳۱).

۳-۳. لۆژیک

۱-۳-۳. پرۆپۆزیشن لۆژیکیه کان هاوبیژین

پیشتر ئامازیه کی خیرامان بو ئه وه کرد که لۆژیک له تراکتاتوسدا بریتیه له هاوبیژی (تۆتۆلۆژی) و دژییه کی (پارادۆکس)، ئامازه شمان بو ئه وه کرد که راستی و دروستی هه ریه ک له م دوانه وابهسته ی فاکته کان نیه، پرۆپۆزیشن تۆتۆلۆژییه کان به شیویه کی پیشینه یی دروستن و ناکۆکه کانیش نادرست، یاخوود وه ک ماک دونوه (Mc Dounough) ده لیت له هاوبیژیدا ئیمه له بهرده م ئامازهدان به خوود داین (Self- Reference)،^(۷) ئامازهدانیش به خود به و مانایه ی که دهسته وازه لۆژیکیه کان هه لگری وه لامی (راست یاخوود هه له) بوونی خودی خویانن به بی کاری به راوردکاری له ته ک فاکتیکی ده ره کیدا.

۲-۳-۳. نه گۆره لۆژیکیه کان نمای هیچ نین

هه رچه نده نه گۆره لۆژیکیه کان په یوه ندی و وابهسته یی له نیوان پرۆپۆزیشنه کاندادا ده مه زریین، به لام خودی خویان نوینه رایه تی هیچ ناکهن. (تراکتاتوس: ۴۲-۵)

۳-۳-۳. پرۆپۆزیشن لۆژیکیه کان وینه ی جیهانن

له به شه کانی رابردوودا پرسیاریکمان وروژاند، ئه ویش ئه وه بوو که بۆچی پرۆپۆزیشنه ده رواتاکان ناچنه خانه ی (بیمانا) وه؟! یاخوود جیاوازی چیه له نیوان پرۆپۆزیشنه ده رواتا و بیواتاکاندان؟

گه ر به وردی رۆبجینه ناواخی تراکتاتوسه وه ده بینین که ئه م جۆره له دهسته وازه به ته واوی خوی له جیهان دانه بریوه، له راستیدا هه مانگۆی و ناکۆک

بیواتانین، به لکو ئەوان سەر به جیهانی سومبولین وه کچۆن (۰) سەر به ریبازی سیمبولی ژمارهیه، یاخود ئەوان دەرخری لۆژیک و پهیکهری جیهانن. و بیرکاریش وهک میتۆدیکی لۆژیکی سەر بهم جوړهیه و هیچ دهرنا بریت. (تراکتاتۆس: ۱۲۴-۶ و ۲-۶ و ۶-۲۱)

۴. زانست وهک تاکه کایه گوتراو

به پروای فتگنشتاین جگه پرۆپۆزیشنهکانی زانسته سروستیهکان سەرجهم پرۆپۆزیشنهکانی دیکه به تاییهت فلهسه فیهکان له گوتن نه هاتوون، ئەو له برگه ی (۱۱-۴) دا دهنووسیت ((تیکرای دهسته وازه پرماناکان سەرجهمی زانستی سروشته یان تیکرای زانسته سروشته کان)).

ئهو پرسیاره ی که خویقوتده کاته وه لیږدها ئه وهیه که ئایه خودی تراکتاتۆس له گوتن هاتوو؟ مه گهر خودی تراکتاتۆسیش له دهره وهی پرۆپۆزیشنهکانی زانسته سروستیهکان نیه؟! !!!

کارل پۆپهر (۱۹۰۲ - ۱۹۹۴) بو خو دهر بازکردن له ره خنه یه کی هاوشیوه په نا بو ئه وه ده بات که پره نسیپی (فۆلسه بلیتی Fouls ability) (۸) که به پروای ئەو داوپیښگی جودا کردنه وهی زانسته له نازانست ده که ویته بوته قه ی فلهسه فه ی زانسته وه نهک خودی زانست، واته ناتوانین ئەم پره نسیپه به سەر خویدا بچه سپینین، له بهر ئەوه ی ئه وه زانسته که ده بیت ملکه چی ئەم پره نسیپه بیت نهک فلهسه فه ی زانسته. (۹)

ههرچی فتگنشتاینه به مشیوهیه دهرگیری ئەم پرسه ده بیت و له برگه ی (۵۴-۶) دا دهنووسیت ((دهسته وازه کانم بهو ریگیاه روونده که مه وه: که که سیک له من تیده گات له کوتایدا به بی واتایان ده زانی، ئەگهر به هویانه وه سهرکه ویته سهره وه

تییان دەپەرینی (ئەو دواى ئەوهى که سەردەکهوئ وهک بهیژه پیری دەدات)
.....))

۱ - بۆ زیاتر بڕوانه: لودفیک فتغنشتاین، تحقیقات فلسفیه، ترجمه: د. عبد الرزاق بنور، مرکز دراسات الوحدة العربیه، بیروت ۲۰۰۷، الفقرتان (۱ و ۲).

۲ - به گوێرهى ئەم بنه‌مايه ناتوانین بوونه‌مه‌ر و شته‌کان به‌بى هه‌چ بیانوو به‌ک زیاد و فره به‌کین. بۆ زیاتر له‌مه‌ر ئەم پهره‌سه‌یه بڕوانه: جمیل صلیبا، المعجم الفلسفي - الجزء الثاني. دار الكتاب اللبناني. بیروت، ۱۹۸۲، ص ۴۶۹.

۳ - لودفیک فتغنشتاین، توێژینه‌وه‌یه‌کی لوجیکی فه‌لسه‌فی (تراکتاتوس) وه‌رگێرانی له ئەلمانیه‌وه: د.حه‌مید عه‌زیز، ناوه‌ندی مێژوویی جه‌میل رۆژبه‌یانی، ۲۰۱۵.

۴ - جعفر الحسینی، معجم مصطلحات المنطق (عربي- انجلیزی- فره‌سی)، دار الاعتصام للطباعة والنشر، ب.س.ن، ص ۶۵.

۵ - له‌سالی ۱۹۲۹ نامیلکه‌یه‌ک له ژیر ناوئیشانی (تیگه‌به‌شتنی زانسته‌یه‌ی جیهان-کۆری قیه‌نا) ب‌لاوکرایه‌وه، له پێشه‌کیه‌که‌یدا ناوی هه‌ر یه‌ک له (هانزمان، ئۆتۆنیوران، رۆدۆلف کارناب) هاتوه‌وه، ئەم نامیلکه‌یه‌یه‌که‌م مانیفیستی (بازنه‌ی قیه‌نا) بوو به‌سه‌رۆکایه‌تی (مۆریتس شلیک)، و تیایدا نیگه‌رانی خۆیان له‌مه‌ر ب‌لاوبوونه‌وه و په‌خشبوونه‌وه‌ی هه‌زری میتافیزیکی و لاهوتی ده‌ربریه‌وه. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانه: د. حه‌مید عه‌زیز، فه‌لسه‌فه‌ی سه‌رده‌م له ئەوروپا، چاپخانه‌ی رۆژه‌ه‌لات، هه‌ولێر، ۲۰۱۲، ل ۱۶۰ و دواتر.

۶ - هه‌مان سه‌رچاوه‌ی پێشوو، ل ۱۶۴.

7 - Mc Dounough, The Argument of the Tractatus, state University of New York, 1986, P.7.

8 - به‌گوێره‌ی ئەم بنه‌مايه بانگه‌شه‌یه‌ک زانسته‌یه‌ گه‌ر هات شیمانه و نه‌گه‌ری به‌هه‌له‌خسته‌نه‌وه‌ی له‌خۆگرتبوو.

9 - دکتۆر فاروق ره‌فیع، کۆرسی فه‌لسه‌فه‌ی زانسته‌، کلاسی تاییه‌ت به‌ کارل پۆپه‌ر، سلیمانی، ۲۰۱۶.